

CSISZÁR IMRE

**A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK
MEGERŐSÖDÉSÉNEK FOLYAMATA
HAJDÚNÁNÁSON 1956 UTÁN**

I. SZÖVETKEZETESÍTÉS HAJDÚNÁNÁSON

Hajdúnánáson a helyi gazdák idegenkedve fogadták a kollektivizálást, a nagyüzemi rendszerre történő áttérés ötletét. A Szovjetunióban működő közös gazdálkodásról a helyieknek főként hallomásból, katonacimboráktól volt információjuk, de elképzelhetetlennek tartották, hogy erre itthon, s az ő városukban is sor kerülhet. Félelmeik rövidesen beigazolódtek, a Rákosi-korszak diktatórikus hatalomgyakorlása és az erőszakos szövetkezetesítés fokozta a helyiek ellenszenvét, különösen a birtokos parasztok igyekeztek minden áron ellenállni a változásoknak. Ennek ellenére már 1948-ban megalakult az első közös gazdaság Hajdúnánáson az állampárt akaratának megfelelően.

A 60 tag egyesülésével, 570 katasztrális holdon létrehozott termelőszövetkezet gazdasági helyzetéről, körülményeiről gyakorlatilag nem maradt írásos forrás, viszont többek között Varga Sándor egykori hajdúnánási téeszelnök visszaemlékezéséből tudjuk, hogy feltehetőleg Bocskai nevét viselte és Gyulai András vezetésével jött alakult meg: *„Még azt megelőzte, valamilyen Bocskai néven létrehozott Gyulai András képviselt valami kis társulás. Én úgy emlékszem, hogy az volt legelőbb, valahol ott a pusztán. [...] Nem lett ebből semmi, vagy nem tudom, valameddig működött, de nem tudott ez létre vergődni. Csak ilyen kezdeményezésnek maradt.”*¹

---

¹ Varga Sándor interjú. (Hajdúnánási Rákóczi Tsz alapító tag: 1960; téeszelnök: 1963–1984) Készítette: Csiszár Imre. Hajdúnánás, 2008.

Ez az első szövetkezet főként nincstelen szegényparasztok és önálló gazdálkodásra képtelen újgazdák egyesüléséből jött létre, s földterülete is szétszórtan, 100 tagban feküdt, ami jelentősen megnehezítette az egységes művelést.² További gondot okozott az is, hogy a tagok komoly eszköz- és igaerőhiánnyal kellett megküzdenek.³ Ezt a közös gazdaságot azonban hamarosan újabbak követték, s belőle alakult 1949. december 21-én, Sztálin születésnapján a December 21, 1950. február 25-én a Micsurin és 1950 őszén a Tánacsics Tsz is. 1949-ben újabb gazdák egyesültek, és így jött létre a Dózsa, valamint a Haladás Tsz.⁴ Még az első szövetkezetesítési hullám idején, az 1950-es évek első éveiben további termelőség-szövetkezetekkel gazdagodott a város, 1952-ben szerveződött a Petőfi és a Kosuth Tsz is. Az első szövetkezetek előszeretettel telepedtek a földjeiket elveszített nagygazdák tanyaközpontjaiba, így is kifejezésre juttatva, hogy a kollektivizálást visszafordíthatatlannak tekintik.

Miután 1955. április 18-án Nagy Imrét felmentették a miniszterelnökségből, és az új miniszterelnök Hegedüs András lett, visszatért a régi gazdaságpolitika, amely a szovjet típusú termelőség-szövetkezetek erőszakos szervezését támogatta, s így már 1955 őszén megindult a kollektivizálás második hulláma, a szovjet modell hazai bevezetésének újabb kísérlete.⁵ Hajdúnánáson ekkor, a második szövetkezetesítési kampány során, még 1955 folyamán hozták létre a Szikra Tsz-t.⁶

---

² Vö: *Kajári Erzsébet*: A hajdúnánási kulák-ügy 1951-ben. In: *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999.* (Szerk. Gyarmati György) Budapest, 1999. 218.

³ Draviczky Imre megállapítása szerint: „*A belépők állatállománnyal, szerzőszámmal, vetőmaggal nem rendelkeztek.*” – *Draviczky Imre*: Kulákok, kuláksorsok Hajdúnánáson 1946–1956. Hajdúnánás, 2006. 49.

⁴ *Völgyesi Zoltán*: Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Budapest, 2001. 74.

⁵ *Gunst Péter*: Magyarország gazdaságtörténete. Budapest, 2006. 145.

⁶ Hajdúnánás története. (Szerk. Rácz István) Hajdúnánás, 1973., 412. – XII. fejezet. *Bakó Endre*: A meggyorsult idő.

A rendszer ezúttal is életképtelen lett, mivel az elkövetett hibák ugyanazok voltak, s emiatt már 1956 nyarától bomladozni kezdtek a termelőlőszövetkezetek, és alig egy évvel a program meghirdetése után a kudarc nyilvánvalóvá lett.⁷ Az 1956-os forradalom súlyos csapást mért a termelőlőszövetkezeti rendszerre, ami abban is megmutatkozott, hogy a közös gazdaságok száma a kezdeti idők szintjére esett vissza.⁸ A forradalom, amely során felszínre kerültek a helyiek sérelmei, és a földjüket elveszítő parasztnak indulatai, Hajdúnánáson is rendkívüli módon sújtotta a termelőlőszövetkezeti mozgalmat. A helyi szövetkezeti tagság jelentős része kilépett a közös gazdaságokból, és ismét az egyéni gazdálkodást választotta.⁹

A forradalom leverését követően a legitimációs problémákkal küzdő Kádár János mindent megígért a vidék társadalmának, hogy saját hatalmát biztosítsa. Szándékai azonban a korábbi időkhez képest mit sem változtak, továbbra is a szovjet modell, a kollektivizált nagyüzemi gazdálkodás megteremtése lebegett a szeméi előtt, amihez rövidesen hozzá is fogott. A szövetkezeti program gyors befejezése és belépések vonzóbbá tétele érdekében folyamatosan bővült a szövetkezeti tagság szociálpolitikai juttatásainak köre is.¹⁰ A téteszesítés eredményességéhez azonban mindemellett az agitátorok szokásos „hadjárata” és 1956 leverésének közeli emléke is kellett. Egyes kutatók álláspontja szerint az 1956 után újra-

---

⁷ Szakács Sándor: A földreformtól a kollektivizálásig 1945–1956. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig. (Szerk. Gunst Péter) Budapest, 1998. 341.

⁸ 1956. október közepétől 1957. január közepéig a termelőlőszövetkezetek száma 3954-ről 1469-re esett vissza, vagyis a közös gazdaságok 63%-a feloszlott. – Lásd: Varga Zsuzsanna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967. Budapest, 2001. 25.

⁹ Hajdúnánás története. (Szerk. Rácz István) Hajdúnánás, 1973., 414. – Bakó Endre, i. m.

¹⁰ Vö: Varga Zsuzsanna: „Földindulás” után. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-es évek első felében. Történelmi Szemle 2009. 2. szám, 256.

induló, immár utolsó szövetkezetesítési kampány során a beléptetések módszerei mit sem változtak a Rákosi-rendszerhez képest, sőt az erőszak még fokozódott is.¹¹

A parasztság végül az igen hatásos kényszerítő eszközök, és a pártállam nyomásának hatására be kellett lássa, hogy nincs értelme az ellenállásnak, s aláírta belépési nyilatkozatot. Az MSZMP Központi Bizottságának 1961. február 17-ei közleménye már a mezőgazdaság kollektivizálásának a befejezéséről szólt, s kizárólag a parasztok „saját elhatározásának”, „önkéntes döntésének” tulajdonította a sikert.¹²

Az agrárium vezetője, Dögei Imre ezúttal is a korábbi, sztálinista elveket vallva igyekezett kiépíteni a kolhozrendszert, annak minden ésszerűtlenségével és ellentmondásosságával együtt. Jó egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a Fehér Lajos nevével fémjelzett irányvonal lehetőséget kapjon gazdasági elképzelései megvalósításához, ami főként a paraszti érdekeltség fokozásával, s a nagyobb önrendelkezés biztosításával jelentősen különbözött a szovjet modelltől. A termelőszövetkezetek megerősödése, saját gépállományuk megteremtése azonban már az 1960-as évek elején megkezdődött, s a későbbi sikerekhez az agrárpolitikai fordulat mellett, erre is szükség volt.

Hajdúnánáson a forradalom bukása után újból kezdődött a szövetkezetesítés, de 1956 mély nyomokat hagyott a közös gazdaságokban. A korábban létrehozott termelőszövetkezetek ugyan új életre keltek, de a December 21 Tsz nevét meg kellett változtatni, hiszen Sztálin megítélése 1949-hez képest sokat változott. A szövetkezet új neve rendkívül találóan „Új Élet” lett. 1957 folyamán kelt

---

¹¹ Lásd: *Ö. Kovács József*: „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most.” Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás befejező hullámáról. Századvég, 2008. 1. szám, 39.

¹² Vö: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* (Szerk. Vass Henrik – Ságvári Ágnes) Budapest, 1973. 497–501.

életre a Bocskai és a Jókai Tsz is.¹³ A hajdúnánási gazdák azonban még ekkor is igyekeztek ellenállni a folyamatnak, és sokan közülük azzal fejezték ki tiltakozásukat, hogy vagy nem léptek be a szövetkezetekbe, vagy ha beléptek is, szabotálták a munkavégzést. A forradalom után, a kezdeti időben a szövetkezeti tagság mindössze 68%-a kezdett el dolgozni.¹⁴

Az agitáció azonban Hajdúnánáson is nagy erővel folyt, s minden eszközzel, így zaklatással is, igyekeztek meggyőzni mindenkit a belépésről. Mezőgazdasági szakemberek tartottak előadásokat a szövetkezetek előnyeiről, és a meglévő téeszeket is igyekeztek kiemelten támogatni, hogy vonzóbbá váljanak a bizalmatlan parasztság körében. Végül 1960 decemberére a hajdúnánási gazdák 80%-a aláírta a belépési nyilatkozatot és ezzel a szövetkezeti tagság 3200 főre, míg a közös gazdaságok földterülete 28 500 holdra növekedett.¹⁵

A következő években, évtizedekben Hajdúnánáson is megfigyelhető volt az a folyamat, hogy a kisebb, kevésbé hatékony, rossz jövedelmező szövetkezetek beolvadtak a nagyobb termelőkapacitással rendelkező és jobban szervezett nagyüzemekbe. Először a Kossuth Tsz vált életképtelenné, és 1959. december 30-án beolvadt a Táncsics Tsz-be, majd a két szövetkezet egyesüléséből új nagyüzem született, a Lenin Tsz.¹⁶

Egy évvel később, 1960 utolsó napján, december 31-én utolsóként alakult meg Hajdúnánáson az a Rákóczi Tsz, amelynek alakuló gyűléséről a Hajdú-Bihari Napló is beszámolt a „Decemberben 7220 család választotta a szövetkezeti utat megyénkben” című írásában.¹⁷ 1962-ben a Bocskai Tsz beolvadt a Micsurin Tsz-be, amely a Haladás Tsz mellett Hajdúnánás egyik legnagyobb és legjelentő-

¹³ *Csiszár Imre*: Termelőszövetkezetek Hajdúnánáson. Debreceni Szemle 2007. 2. szám, 220.

¹⁴ Hajdúnánás története. (Szerk. Rácz István) Hajdúnánás, 1973. 414. – *Bakó Endre*, i. m.

¹⁵ Hajdúnánás története, 414. – *Bakó Endre* i. m.

¹⁶ *Csiszár Imre*, i. m. 215.

¹⁷ Hajdú Bihari Napló. 1961. január 1., 2.

sebb szövetkezete volt. Az utolsó jelentős változás a hajdúnánási termelőszövetkezeti rendszerben az 1970-es években következett be. A Lenin Tsz és a Rákóczi Tsz egyesüléséből, 1977. január 1-jén született meg a Béke Tsz, amely az összevont vagyonnak, és a centralizált termelőkapacitásnak köszönhetően az egyik legjelentősebb szövetkezetté vált.¹⁸

II. A TERMELŐSZÖVETKEZETEK FONTOSABB ADATAI

HAJDÚNÁNÁS KÖZÖS GAZDASÁGAI MEGYEI VISZONYLATBAN (1956–1962)

A következőkben arra igyekszünk válaszokat keresni, hogy ez a helyi szövetkezeti struktúra miként tudott teret hódítani a városban, s hogyan lett szerves része az itt lakók életének. Elemzésünket érdemes egy olyan összehasonlítással kezdeni, amely megyei szinten, a legjelentősebb hajdúvárosok szövetkezeteinek a fényében mutatja be a hajdúnánási közös gazdaságokat. A termelőszövetkezetekre vonatkozóan elsősorban számukra, területükre, és taglétszámukra leszünk figyelemmel, mivel ezek a mutatók jelzik a legjobban a rendszer erősödését.

Az 1956-os forradalom után a termelőszövetkezetek újjáalakulása és megerősödése Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón a megyei tendenciának megfelelően már 1957-ben megkezdődött, az itt működő közös gazdaságok mind területüket, mind taglétszámukat tekintve hamar életre keltek. 1957-ben, Hajdúböszörményben már 11 téesz működött 6915 kat. holdon, amelyből 5505 kat. hold szántó volt, taglétszámuk 865-re emelkedett, a belépett családok száma is 694-re nőtt. Hajdúszoboszlón ugyanekkor 12 szövetkezetnek 5446 kat. hold földje volt, ebből 4647 hold szántó. A taglétszám

---

¹⁸ *Draviczky Imre*: Hajdúnánás tanyavilága. I. rész. Élet a pusztán. Hajdúnánás, 1991. 145–146. – H.B.m.L. XIV. 2. d., 10. k.

a megelőző év több mint kétszeresére, 463-ra nőtt, bár még ez is elmaradt a másik két hajdúváros szövetkezeti tagjainak számától, s ugyanez mondható el a 416 belépett családdal kapcsolatban is.

A hajdúnánási termelőszövetkezetek fontosabb adatai megyei viszonylatban 1956 után¹⁹

Év	Szövetkezetek száma	Területe	Ebből szántó	Tagok száma	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal
1956						
Hajdúnánás	7	7 097	5 245	702	512	80
Hajdúböszörmény	8	5 665	4 724	771	658	53
Hajdúszoboszló	5	3 047	2 512	202	179	4
Megye összesen	103	67 603	51 642	6 377	5 227	540
1957						
Hajdúnánás	8	5 969	4 501	648	513	81
Hajdúböszörmény	11	6 915	5 505	865	694	9
Hajdúszoboszló	12	5 446	4 647	463	416	19
Megye összesen	256	131 311	98 065	13 485	11 896	1 304
1958						
Hajdúnánás	10	7 020	5 224	648	570	87
Hajdúböszörmény	11	7 340	5 757	849	738	11
Hajdúszoboszló	9	6 246	5 347	489	419	16
Megye összesen	236	149 237	110 726	13 633	11 993	1 369
1959						
Hajdúnánás	9	9 050	7 058	736	641	125
Hajdúböszörmény	9	9 459	7 448	1 024	845	47
Hajdúszoboszló	8	9 238	7 368	721	643	81
Megye összesen	240	314 644	251 653	32 860	29 404	7 430

¹⁹ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1962-ig. – A vonatkozó kimutatásokból kigyűjtött adatok.

Év	Szövetkezetek száma	Területe	Ebből szántó	Tagok száma	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal
1960						
Hajdúnánás	9	24 075	20 140	2 870	2689	854
Hajdúböszörmény	9	38 170	33 419	5 580	4762	1 158
Hajdúszoboszló	6	20 103	17 437	2 151	1944	477
Megye összesen	233	516 684	408 880	61 899	55 282	13 592
1961						
Hajdúnánás	9	28 944	22 955	3 462	3191	–
Hajdúböszörmény	7	40 639	35 118	5 829	5093	–
Hajdúszoboszló	6	21 457	19 060	2 233	2022	–
Megye összesen	222	637 774	502 971	76 135	69 503	–
1962						
Hajdúnánás	7	27 378	22 638	3 499	3260	–
Hajdúböszörmény	7	39 666	34 536	5 593	4897	–
Hajdúszoboszló	6	20 808	17 945	2 291	2096	–
Megye összesen	212	643 364	490 505	75 200	68 857	–

Hajdúnánás ehhez képest kivételnek tekinthető, hiszen itt a szövetkezetek megerősödése később indult meg, tehát a helyi paraszti társadalom ellenállása még a forradalmat követően is erős volt, erősebb, mint a környező hajdútelepüléseken. 1956-hoz képest Hajdúnánáson 1957 nem, hogy a szövetkezetek megerősödését nem hozta, de még a közös gazdaságok gyengülésével is járt. Területük 7097 kat. holdról 5969 holdra, szántóterületük 5245 holdról 4501 holdra, taglétszámuk, pedig 702 főről 648 főre csökkent. 1958-ban növekedés kezdődött ugyan a szövetkezetek számát és területét illetően, de ez a növekedés ekkor még csak az 1956-os szint eléréséhez volt elegendő. A taglétszám azonban ennek ellenére sem változott, tehát Hajdúnánáson a termelőszövetkezetek egyértelmű megerősödése csak 1959-ben vette kezdetét.

1959-re a három vizsgált hajdúvárosban a szövetkezeti rendszer nagyon hasonló képet mutatott, 8–9 termelőszövetkezet 9000 kat. holdat meghaladó földterülettel és 7000 hold feletti szántóterülettel volt a jellemző. Eltérés csak a taglétszám vonatkozásában jelentkezett, Hajdúböszörmény 1000 fő feletti szövetkezeti tagsága ugyanis kiemelkedett a 700 főt alig meghaladó taglétszámokból.

A belépett családok számát illetően is Hajdúböszörmény volt a legjelentősebb 845 családdal, de ha megnézzük a 7 kat. hold feletti birtokkal belépett családokat, akkor azt láthatjuk, hogy Hajdúnánás dominanciája a korábbi évekhez hasonlóan egészen elképesztő. A legtöbb birtokos parasztot tehát innen léptették be a szövetkezetekbe, már 1957-ben 81-et, míg a többi hajdúvárosban alig sikerült néhányat bekényszeríteni, ami abból is eredt, hogy ez a birtokos paraszti réteg Hajdúnánás társadalmának a derékhadát adta.

1960-ra a termelőszövetkezetek végképp egyeduralkodókká váltak a megyében, területük több mint duplájára nőtt, taglétszámuk megtöbbszöröződött, s ennek következtében a 7 kat. holdnál nagyobb birtokkal belépett családok számát illetően is átrendeződés következett be, az első helyre a legnagyobb lélekszámú Hajdúböszörmény ugrott 1158 családdal, de nem sokkal maradt el ettől Hajdúnánás sem, a szövetkezetbe kényszerített 854 birtokos családjával.

1962-re, a kollektivizálás befejeződését követően közvetlenül, Hajdúböszörményben 7 termelőszövetkezet működött közel 40 ezer kat. holdon, amelyből több mint 34 ezer hold szántó volt. A taglétszám megközelítette az 5600 főt, amelyből majdnem 4900 család volt. A második helyen Hajdúnánás állt, ugyancsak 7 termelőszövetkezettel, amelynek több mint 27 ezer kat. hold földje volt és a szántóterület összesen 22 638 holdat tett ki. A taglétszám 3500 fő volt, többségük (3260) család. A szövetkezetek Hajdúszoboszlón maradtak némileg gyengébbek, itt 6 közös gazdaság maradt 1962-re, amelynek együttesen 20 808 hold, ebből 17 945 hold szántó volt a kezelésében. A taglétszám is itt volt a legalacsonyabb, alig 2291 fő, de a családok részvétele Hajdúszoboszlón is jelentős (2096 család) maradt.

A HAJDÚNÁNSI TERMELŐSZÖVETKEZETEK KIBONTAKOZÁSA 1956 ÉS 1967 KÖZÖTT

Az egyes hajdúnánási termelőszövetkezetekre vonatkozó, a hivatalos kimutatásokban fellelhető adatokból további következtetések vonhatóak le. Érdekes részletesebben is megvizsgálunk, hogy 1956 után a helyi szövetkezetek miképpen gyökeresedtek meg a városban, hogyan növekedett területük, taglétszámuk, s ezzel összefüggésben, miként emelkedett azoknak a szövetkezeti családoknak a száma, amelyek megélhetése szinte kizárólag a közös gazdaság teljesítményétől függött. Szólnunk kell azonban azokról a termelőszövetkezetekről is, melyek hosszabb távon nem bizonyultak életképesnek, meggyengültek, megszűntek vagy beolvadtak más szövetkezetekbe.

Tekintettel arra, hogy a rendelkezésre álló, szövetkezetekre bontott adatsorok hiányosak, s az 1961-es és 1962-es évekre vonatkozóan nem készült pontos kimutatás, az ekkor lezajlott folyamatokra korábbi ismereteink alapján következtethetünk. Adataink azonban kiválóan alkalmasak arra, hogy összevessük az 1956–1960, és az 1963–1967 közötti időszak szövetkezeti fejlődésének alakulását az egyes szövetkezetek vonatkozásában. Elemzésünket a Dózsa Tsz-el kezdjük, a szövetkezetre vonatkozó fontosabb adatok az alábbi táblázatban szerepelnek.

Az alábbi adatsor alapján látható, hogy a Dózsa Tsz területe és taglétszáma 1956 és 1960 között folyamatos növekedésben volt, tehát már a forradalmat követően megkezdődött a szövetkezet megerősödése. A közös gazdaság területe 881 kat. holdról 2194 kat. holdra nőtt 1956 és 1960 között, úgy, hogy különösen az 1959 és 1960 közötti növekedés volt különösen jelentős, hiszen ekkor a használt terület megduplázódott.

*A hajdúnánási Dózsa Tsz területének
és összetételének alakulása 1956 után²⁰*

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1956	881	565	78	60	4	7,2
1957	952	699	89	69	4	7,9
1958	971	691	77	68	6	9,0
1959	1014	722	81	71	8	8,9
1960	2194	1597	268	257	50	6,0
1963	3016	2267	301	294	–	7,5
1964	3031	2225	285	265	–	7,8
1965	3018	2208	208	265	–	7,9
1966	3050	2194	262	247	–	8,4
1967	3061	2202	268	254	–	8,2

A szántóterület növekedése is folyamatos volt, 1956 és 1960 között 565 kat. holdról 1597 holdra nőtt, s ezzel a szántó az összes földterülethez viszonyított aránya is 64,1%-ról 72,8%-ra emelkedett. 1963-tól már a Dózsa Tsz földterülete 3 ezer kat. hold felett alakult, s a szántóterület nagysága is bőven meghaladta a 2 ezer holdat, míg átmeneti és nem túl jelentős csökkenésre csak az 1965-ös évben (3018 és 2208 kat. hold) került sor. Ezután a földterület 1966-tól, míg a szántóterület 1967-től kezdett ismét növekedni. A földterület és a szántóterület egymáshoz viszonyított aránya 1963-ban 75,2%-ot, míg 1967-ben 71,9%-ot tett ki, tehát a föld nagy része továbbra is a szántóföldi növénytermesztés céljait szolgálta.

²⁰ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1964-ig., valamint: Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1965-től 1967-ig. – A vonatkozó kimutatásokból kigyűjtött adatok.

A taglétszámot tekintve jóval nagyobb ingadozások voltak a szövetkezet életében. 1956-ban alig 78 tagja volt a szövetkezetnek, majd egy évvel később már 89, utána ismét csak 77. Az áttörés végül 1960-ban következett be, amikor az 1959-es, 81 fős taglétszám 268 főre emelkedett. 1963-ban már rekordot jelentő, 301 taggal működött a Dózsa Tsz, azután viszont lassú, de egyértelmű csökkenés következett, 1966-ban már csak 262-en tartoztak a közös gazdasághoz.

A tagok között jelentős volt a családosok aránya, 1956-ban például a 78 tag közül 60, vagyis 76,9% családosnak tekinthető. A belépett családok közül viszont alig volt olyan, amelyik 7 kat. holdon felüli birtokkal lépett volna be, 1956-ban mindössze 4 ilyen család volt, tehát alig 6,7%. A belépett családok száma is 1960-ban nőtt meg, ekkor 257 volt, a teljes tagság 95,9%-a. A szövetkezetesítés harmadik hullámának a sikerét jelzi azonban, hogy 1960-ra a 7 hold feletti birtokkal belépett családok száma is 50-re emelkedett, s arányuk ezzel már 19,4%-ra nőtt. 1963-tól a belépett családok száma is csökkenni kezdett, 1966-hoz képest 294-ről 247-re, s ezzel arányuk is 97,7%-ról 94,3%-ra esett vissza.

Az egy szövetkezeti tagra eső szántóterület tekintetében 1956 után kezdetben növekedés volt, s 1958–1959 folyamán ez a birtokméret 9 hold körül mozgott. 1960-ban a területnövekedéssel együtt járó taglétszám emelkedés miatt az egy tagra jutó szántó 6 holdra csökkent, 1963-tól azonban a tagság csökkenésével ez a terület fokozatosan emelkedett, 1966-ban már a 8,4 kat. holdat is elérte. A következőkben a Haladás Tsz fejlődését mutatjuk be az alábbi adatok alapján.

A hajdúnánási Haladás Tsz területének és összetételének alakulása 1956 után²¹

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1956	1 278	899	118	79	5	7,6
1957	962	709	105	89	5	6,8
1958	1 071	788	78	78	5	10,1
1959	1 126	833	99	89	10	8,4
1960	3 402	2 528	452	412	117	5,6
1963	5 438	4 623	647	610	–	7,1
1964	5 537	4 571	602	571	–	7,6
1965	5 593	4 670	594	581	–	7,9
1966	5 791	4 646	530	485	–	8,8
1967	5 799	4 581	487	483	–	9,4

A Haladás Tsz területnövekedése 1958-tól indult meg egyértelműen, hiszen 1956-ról 1957-re a földterülete 1278-ról 962 kat. holdra, míg a szántóterülete 899-ről 709 kat. holdra csökkent, s ezzel a szántónak az összes földterülethez viszonyított aránya 70,3%-ról 73,7%-ra nőtt. A Haladás Tsz területeinek növekedése ezután 1960-ig töretlen volt, különösen 1959 és 1960 között ugrott meg 1126-ról 3402 kat. holdra, s ez a háromszoros emelkedés a szántóterület tekintetében is megvalósult (833-ról 2528 kat. holdra). 1960-ban tehát az összes földterület 74,3%-át szántónak használták. 1963-ra a szövetkezet földterülete meghaladta az 5400 holdat (5438 kat. hold), s 1967-re közel 5800 holdra nőtt. A szántóterület esetében a többnyire 4600 hold feletti terület 1964-ben (4571 kat. hold) és 1967-ben (4581 kat. hold) ez alá csökkent, de ezzel is 1967-ben az összterület 79%-a szántónak számított.

²¹ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1964-ig., valamint: Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1965-től 1967-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

A taglétszámot tekintve a szövetkezetből a forradalmat követően inkább kiléptek az emberek, s a szövetkezeti tagság 1956 és 1958 között 118 főről 78 főre csökkent. Jelentős emelkedés a Haladás Tsz esetében is 1960-ban következett be, ekkor 99-ről 452-re nőtt a belépett (bekényszerített) tagok száma.

A belépett családok tekintetében is az 1960-ba év hozta meg az áttörést, hiszen számuk 1958-hoz képest 78-ról 412-re nőtt, a teljes tagsághoz viszonyított arányuk ezzel 66,9%-ról 91,1%-ra emelkedett. A Haladás Tsz-ben lévő, 7 holdnál nagyobb birtokkal belépett családok száma 1956 és 1958 között mindössze 5 volt, 1959-ben már 10, 1960-ra viszont 117-re, vagyis a szövetkezeti családok 28,4%-ára nőtt, ami egyértelműen mutatja, hogy ekkor már a birtokos parasztság közös gazdaságokba kényszerítése is eredményes volt.

Az 1963-as évtől mind a tagság, mind a belépett családok száma csökkenni kezdett. Az 1963 és 1967 közötti időszak vonatkozásában ez a csökkenés mind az előbbi (647-ről 487 főre), mind az utóbbi (610-ről 483 családra) esetben jól érzékelhető volt. 1967-re tehát a Haladás Tsz-ben már jóformán csak családok voltak (a tagság 99,2%-a).

Az egy főre jutó szántóterületet illetően még úgy is magasabb értékekkel találkozunk a Haladás Tsz esetében, mint a Dózsa Tsz-nél, hogy a tagság létszáma az 1960-as évek első felében kétszerese volt a Dózsaénak. Az 1958-ban még 10,1 kat. hold átlagos terület 1960-ra 5,6 holdra csökkent, ám 1963 és 1967 között folyamatosan nőtt, 7,1 kat. holdról 9,4 holdra.

Az 1960-ig működő, azután a Táncsics Tsz-el egyesülve a Lenin Tsz alapját képező Kossuth Tsz 1956 utáni történetéről elmondható, hogy a szövetkezet területe mind az összes terület, mind az összes terület, mind a szántóterület vonatkozásában jelentősen csökkent 1957-re. Ettől kezdve viszont nagymértékű növekedés kezdődött, az újabb szövetkezetesítés következtében, és 1959-re a földterület 647 kat. holdról 737 holdra, míg a szántóterület 365 kat. holdról 666 holdra emelkedett. 1959-ben tehát az összes földterület 90,4%-a szántó volt.

*A hajdúnánási Kossuth Tsz területének
és összetételének alakulása 1956 után²²*

Szövet- kezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felü- li birtokkal	Egy tagra jutó szán- tóterület
1956	647	594	91	75	11	6,5
1957	435	365	52	49	20	7,0
1958	605	543	51	48	20	10,6
1959	737	666	64	56	11	10,4

A földterület mellett a taglétszámból is jól látható, hogy a Kossuth Tsz nem tartozott a legnagyobb szövetkezetek közé Hajdúnánáson. Az 1956-ban még 91 tagot tömörítő közös gazdaság 1957-re és 1958-ra 52, illetve 51 tagúvá zsugorodott, s majd 1959-re bővült 13 taggal.

A belépett családok számát illetően is hasonló folyamat zajlott le, s 1959-ben 56 család tartozott a Kossuth Tsz-hez, akik a tagság 87,5%-át tették ki, s közülük 11 (19,6%) volt olyan, amelyik jelentősebb, 7 holdon felüli birtokkal rendelkezett a belépéskor. Utóbbi családok száma 1957-ben és 1958-ban 20 volt, ami az akkori szövetkezeti családok számát tekintve 40% feletti képviseletnek felelt meg. 1959-re tehát a birtokos paraszti családok egy részét (9-et) elvesztette a Kossuth Tsz, s ez már előre vetítette megszűnését.

Az egy tagra jutó szántó nagyságát illetően 1958-ban és 1959-ben volt meglehetősen nagy, 10 hold feletti az átlagos terület, a növekvő földterületen tehát relatívan kevesebb családnak kellett volna hatékony nagyüzemi gazdálkodást megvalósítania.

A Micsurin Tsz Hajdúnánás egyik legjelentősebb közös gazdasága volt, amelyik az 1960-as évek derekán 4700 hold feletti földterületen gazdálkodott. 1956 után területe némileg csökkent, de még

²² Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1959-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

1957-ben és 1958-ban is meghaladta az 1100 kat. holdat, majd 1959-re közel 1300 holdra, 1960-ra, pedig majdnem 3700 holdra emelkedett a szövetkezet kezelésében lévő összes földterület. A szántóterület alakulása is ennek megfelelően változott, 1957-ben és 1958-ban átmenetileg 1000 hold alá csökkent, majd 1960-ra 3390 kat. holdra nőtt, s ezzel az összes földterület 91,6%-ával lett egyenértékű, szemben az 1956-os 77,2%-os aránnyal.

A hajdúnánási Micsurin Tsz területének és összetételének alakulása 1956 után²³

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1956	1 319	1 019	94	74	12	10,8
1957	1 164	955	130	97	18	7,3
1958	1 139	934	129	98	16	7,2
1959	1 295	1 087	137	122	21	7,9
1960	3 699	3 390	573	558	191	5,9
1963	4 266	3 639	769	736	–	4,7
1964	4 647	3 989	753	739	–	5,3
1965	4 714	4 029	697	684	–	5,8
1966	4 702	4 018	654	648	–	6,1
1967	4 761	4 064	613	599	–	6,6

1963-tól további növekedés következett, az amúgy is jelentős földterület méretét illetően. 1963 és 1967 között a földterület 4266 kat. holdról 4761 holdra, a szántóterület, pedig 3639 kat. holdról

²³ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1964-ig., valamint: Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1965-től 1967-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

4064 holdra nőtt, úgy hogy a szántóterület aránya végig 85% körül mozgott.

A Micsurin Tsz taglétszámát illetően a kezdeti folyamat éppen fordított volt, hiszen a növekedés mind a tagok, mind a belépett családok számában már 1957-ben megindult. 1956 és 1960 között a taglétszám 94-ről 573-ra, míg a szövetkezeti családok száma 74-ről 558-ra emelkedett, utóbbiak aránya tehát 78,7%-ról 97,4%-ra nőtt. Ahogy minden más tekintetben is, a 7 kat. holdon felüli birtokkal belépett családok számát illetően is az 1960-as év hozta meg a nagyarányú felfutást, 1959-hez képest 21-ről 191-re emelkedett a birtokos parasztcsaládok száma a Micsurin Tsz-ben, arányuk, pedig 17,2%-ról 34,2%-ra növekedett.

A rendelkezésre álló adatok szerint 1963 és 1964 kiemelkedő éveknek számítottak a szövetkezet életében a taglétszám tekintetében, hiszen ekkor 769, illetve 753 tagja volt a szövetkezetnek, míg a szövetkezeti családok száma 736, illetve 739 volt. A tagság csökkenése 1965-től indult meg, s 1967-re 613 főre, míg a belépett családok száma 599-re esett vissza, utóbbiak aránya viszont 97,7%-os volt.

Az egy szövetkezeti tagra jutó szántót illetően az 1956-ban még igen nagy, 10,8 kat. hold terület 1960-ra, a tagság bővülésével 5,9 kat. holdra csökkent, 1963-tól viszont az átlagos szántóterület növekedni kezdett, s a területnövekedés és a létszámcsökkenés együttes hatásának betudhatóan 1967-re 6,6 kat. holdat tett ki.

A Szikra Tsz-re vonatkozó adatokból látható, hogy a szövetkezet története nagyon ellentmondásosan alakult az 1950-es évek második felének, valamint az 1960-as évek első felének relációjában. A Szikra Tsz 1956-ban épphogy életképes volt, mind területe, mind taglétszáma elenyészőnek tekinthető, majd fokozatosan erősödött, s 1963-ra már jelentősnek is nevezhető Hajdúnánás közös gazdaságainak a sorában.

*A hajdúnánási Szikra Tsz területének
és összetételének alakulása 1956 után²⁴*

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1956	160	120	14	12	3	8,6
1957	229	163	21	21	2	7,8
1958	320	200	30	28	2	6,7
1959	720	520	38	33	6	13,7
1960	2 446	1 848	180	154	91	10,3
1963	2 162	1 300	206	195	–	6,3
1964	2 153	1 454	201	200	–	7,2
1965	2 128	1 431	191	178	–	7,5
1966	2 186	1 462	179	177	–	8,2
1967	2 187	1 461	152	150	–	9,6

1956 és 1960 között területe alig 160 kat. holdról 2446 holdra nőtt, aminek a hatására a szántóterület is 120 kat. holdról 1848 holdra emelkedett, vagyis a szántó aránya ekkor 75% körüli volt a Szikra Tsz esetében. 1963-ra a szövetkezet területe 2162 kat. holdra nőtt, s 1967-ig folyamatosan meghaladta a 2100 holdat, míg a szántóterület először 1964-ben lépte át az 1400 holdas határt, s ez alá már nem is csökkent. 1967-ben tehát a szövetkezet szántóterületének az összterülethez viszonyított aránya 66,8%-ot tett ki.

A taglétszám az 1956-os 14 főről 1960-ra 180 főre emelkedett, 1963-ban és 1964-ben viszont átmenetileg a 200 főt is meghaladta. A csökkenés 1965-től indult meg, s 1967-ben már csak 152 tagja volt a közös gazdaságnak. A Szikra Tsz-be lépett családok száma

²⁴ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1964-ig., valamint: Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1965-től 1967-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

1956-ban még csak 12 volt, 1960-ra azonban már 154-re nőtt, a tagsághoz viszonyított arányuk azonban 85% körül maradt. 1963-ban már 195 család tartozott a szövetséghez, s számuk 1964-ben a 200-at is elérte, majd csökkenni kezdett, s 1967-ben már csak 150-et tett ki, arányuk azonban végig igen magas, jóval 90% feletti volt.

A 7 holdon felüli birtokkal belépett családok tekintetében egyetlen említésre méltó év van, az 1960-as (91 család), amikor a szövetségi családokhoz viszonyított arányuk 59,1%-os volt. Az 1960-as évekre vonatkozó kimutatásokban a szövetségekbe bevitt földek nagyságát már egyáltalán nem vették figyelembe, az egykori földtulajdon jelentőségét veszítette.

Az egy tagra eső szántóterületet illetően a Szikra Tsz-ben, kezdetben csökkenő tendencia érvényesült, majd 1959-re és 1960-ra hirtelen 13,7, illetve 10,3 kat. holdra ugrott az átlagos szántó nagysága. Az 1960-as évek a tagság csökkenését és így az egy főre jutó szántó növekedését hozták, amely 1963 és 1967 között 6,3 kat. holdról 9,6 kat. holdra emelkedett.

A hajdúnánási Táncsics Tsz területének és összetételének alakulása 1956 után²⁵

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1956	1604	1102	117	102	25	9,4
1957	1258	801	124	105	18	6,5
1958	1290	833	113	104	17	7,4
1959	1324	865	118	107	21	7,3

²⁵ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1958-tól 1959-ig. – A vonatkozó kimutatásokból kigyűjtött adatok.

A végül a Kossuth Tsz-el egyesülő Táncsics Tsz működése során nem tartozott a legkisebb szövetkezetek közé, földterülete 1956-ban még 1604 kat. hold volt, egy évvel később viszont csak 1258 hold, ezután viszont növekedett, 1959-re 1324 holdra. A szántóterület változása igazodott a földterület alakulásához, bár aránya elmaradt a többi szövetkezethez képest, 1956-ban (1102 kat. hold) például 68,7%-ot, míg 1959-ben (865 kat. hold) 65,3%-ot tett ki.

A taglétszám viszont ezzel ellentétesen alakult, 1957-re 117-ről 124-re nőtt a tagok száma, majd 1958-ra 113-ra csökkent, s 1959-re is csak 118 fős volt a létszám. Hasonlóan ingadozott a belépett családok száma is, 1959-ben 107 család tartozott a szövetkezethez, a tagság 90,1%-a, s közülük 21-nek (19,6%) volt a belépéskor jelentősebb, 7 holdon felüli birtoka.

Az egy főre eső szántóterületet illetően az értékek 6,5 és 9,4 kat. hold között mozogtak a terület és a taglétszám függvényében, az 1959-ben 7,3 kat. holdat kitevő átlagos terület tehát középértéket jelentett.

Az Új Élet Tsz, mely a korábbi December 21 Tsz-nek felelt meg, 1956 után jelentősen meggyengült, s mind területét, mind taglétszámát tekintve veszített jelentőségéből. Területe 1956-ról 1957-re 1208 kat. holdról 889 kat. holdra csökkent, miközben a szántóterület nagysága is 946 kat. holdról 737 holdra esett vissza. A területnövekedés 1958-ban kezdődött, s 1960-ra a földterület közel 2900 (2898) kat. holdra, a szántóterület pedig 2555 kat. holdra nőtt. A szántó aránya tehát az 1956-os 78,3%-ról 88,2%-ra emelkedett.

Az 1960-as évekre az Új Élet Tsz már jóval nagyobb területen gazdálkodott. A kezelésében lévő összes földterület 1963-ban 3121 kat. hold volt, majd ez 1965-re 2772 kat. holdra csökkent, hogy azután ismét 2800 hold fölé nőjön. A szántóterület ehhez képest végig 2500 és 2600 hold körül mozgott, és aránya az 1963-as 81,7%-ról 1967-re 90,4%-ra ugrott.

*A hajdúnánási Új Élet Tsz területének és összetételének alakulása
1956 után²⁶*

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1956	1 208	946	190	110	20	5,0
1957	889	737	117	73	13	6,3
1958	947	768	125	103	17	6,1
1959	1 046	868	121	102	20	7,2
1960	2 898	2 555	429	386	69	6,0
1963	3 121	2 550	478	441	–	5,3
1964	2 821	2 614	445	439	–	5,9
1965	2 772	2 565	419	397	–	6,1
1966	2 875	2 597	413	397	–	6,3
1967	2 873	2 597	393	385	–	6,6

A taglétszám az 1956-os 190 főről a következő évre 117 főre csökkent, majd növekedni kezdett, s 1960-ra már 429 tagja volt a közös gazdaságnak. A belépett családok száma is ennek megfelelően alakult, 1956-ban (110 család) a tagság 57,9%-át adták, 1960-ban viszont már a 90%-át is elérték. A 7 holdon felüli birtokkal belépett családok száma is 1960-ban nőtt meg, az 1959-es 20 családról 69 családra, s ez a szövetkezet családjainak a 17,9%-ával volt egyenlő.

Az 1960-as években a taglétszám csökkenésének lehetünk tanúi az Új Élet Tsz esetében is. Az 1963-ban még 478 tagot számláló szövetkezethez 1967-ben már csak 393-an tartoztak, miközben a

²⁶ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1964-ig., valamint: Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1965-től 1967-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

családok száma is 441-ről 385-re csökkent, arányuk azonban végig jóval 90% feletti volt.

Az egy főre eső szántóterületet illetően megállapítható, hogy az eddig látottakhoz képest meglehetősen kiegyensúlyozottnak tekinthető, az egész vizsgált időszak vonatkozásában a két szélső érték az 5, illetve a 7,2 kat. hold volt. 1963-tól azonban a taglétszám esésével lassú növekedés kezdődött, s 1967-re 5,3 ról 6,6 kat. holdra nőtt a tagokra jutó átlagos szántó mérete. Most pedig két rövid életű közös gazdaság következik, melyek működéséről egyaránt 1958-tól vannak adatok.

A hajdúnánási Jókai Tsz területének és összetételének alakulása 1956 után²⁷

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1958	417	257	21	21	–	142
1959	747	525	39	27	10	13,5
1960	1036	814	51	37	13	16,0

A Jókai Tsz nem tartozott a legnagyobb és a legnépesebb szövetkezetek közé a városban, bár mindkét tekintetben növekedésnek indult, mielőtt megszűnt volna. Területe 1958 és 1960 között 417 kat. holdról 1036 holdra nőtt, ami a szántóterület jelentős növekedésével is együtt jár (257-ről 814 kat. holdra). A szántóterület aránya is megemelkedett 61,6%-ról 78,6%-ra.

A taglétszám tekintetében is folyamatos volt az emelkedés, 1958-ról 1960-ra 30 fővel (21-ről 51-re) nőtt a szövetkezeti tagok száma, míg a belépett családok száma ugyanekkor 21-ről 37-re ugrott, utóbbiak aránya tehát 1960-ban a tagság 72,5%-ának felelt

²⁷ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1958-tól 1960-ig. – A vonatkozó kimutatásokból kigyűjtött adatok.

meg. A 7 holdon felüli földbirtokkal belépett családok száma is 1960-ban volt a legtöbb, 13, s így a szövetkezet családjainak 35,1%-a tehát birtokos paraszt volt korábban.

Az egy főre eső szántóterület a Jókai Tsz-ben viszont mindvégig rendkívül magas volt, s folyamatosan emelkedett 1958 és 1960 között 12,2 kat. holdról 16 holdra, s feltehetőleg ez vezetett a szövetkezet megszűnéséhez is. Ennyi emberrel, ekkora területet ugyanis nem lehetett megfelelően megművelni.

A hajdúnánási Petőfi Tsz területének és összetételének alakulása 1956 után²⁸

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1958	170	127	11	11	3	11,5
1959	459	390	39	34	18	10,0
1960	722	546	42	39	15	13,0

Hasonló gondokkal küzdött a Petőfi Tsz is. Földterülete és taglétszáma ugyanúgy növekedett, mint azt a Jókai Tsz esetében láttuk. A közös gazdaság területe 1958 és 1960 között 170 kat. holdról 722 kat. holdra nőtt, miközben a szántóterület 127 kat. holdról 546 holdra bővült, aránya pedig 74,7%-ról 75,6%-ra, vagyis kis mértékben emelkedett.

A tagság létszáma 11 főről 42 főre nőtt, amelynek a túlnyomó többsége, csaknem egésze család volt. A 7 holdon felüli földbirtokkal belépett családok száma 1959-ben 18-at és 1960-ban 15-öt tett ki, tehát a szövetkezeti családok 52,9%-a, illetve 38,5%-a tekinthető szövetkezetbe kényszerített birtokos parasztcsaládnak.

²⁸ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1958-tól 1960-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

Az egy tagra számított szántóterület a Petőfi Tsz esetében feltűnően magasan alakult, 1958, 1959 és 1960 tekintetében 11,5, 10, illetve 13 kat. holdat tett ki, ami jelentősen nehezítette a hatékony termelést és az optimális munkaszervezés kialakítását.

A hajdúnánási Lenin Tsz területének és összetételének alakulása 1959-es létrehozása után²⁹

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántóterület
1960	4 631	3 985	644	618	135	6,2
1963	4 266	3 639	782	757	–	4,9
1964	4 336	3 930	710	669	–	5,5
1965	4 289	3 882	691	662	–	5,6
1966	4 414	3 878	649	626	–	6,0
1967	4 346	3 805	626	609	–	6,1

A Kossuth Tsz és a Táncsics Tsz egyesüléséből megszülető Lenin Tsz, akárcsak az elemzésünkben utolsóként szereplő Rákóczi Tsz, Hajdúnánás fiatalabb szövetkezetei közé tartozott, s már működésének első évében igen jelentősnek számított. 1960-ban 4631 kat. holdon gazdálkodott, mely földterület az 1960-as évek folyamán néhány száz holddal csökkent, de a kisebb ingadozások ellenére alapvetően egyben maradt. A szántóterület nagyság is kiegyensúlyozottnak tekinthető, 1963 (3639 kat. hold) kivételével 3800 és 4000 kat. hold között mozgott, és az aránya az 1960-as 86%-ról 1967-re kis mértékben, 87,5%-ra emelkedett.

²⁹ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1960., 1963., 1964., valamint: Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1965-től 1967-ig. – A vonatkozó kimutatásokból kigyűjtött adatok.

A taglétszámot illetően is jól érzékelhető, hogy a Lenin Tsz megalakulása után jelentősebb megrázkódtatások nem érték a szövetkezetet. Az 1960-ban 644 tagot számláló közös gazdaság 1963-ra 782 tagúvá bővült, majd lassú csökkenés kezdődött, s 1967-re 626-ra esett vissza a szövetkezeti tagok száma, tehát a Lenin Tsz a vizsgált időszakban végig több mint 600 tagot tömörített.

A belépett családok száma is a taglétszámmal párhuzamosan változott, aránya jóval 90% feletti volt. Az 1960-as adatok arra is rávilágítanak, hogy a Lenin Tsz-hez mennyi birtokos (7 holdon felüli birtokkal belépett) parasztcsalád tartozott. A kimutatásban szereplő 135 család a belépett családok 21,8%-ának felelt meg, s ez az alig több mint 1/5-ös részvétel a többi szövetkezethez képest nem számított különösebben magasnak.

Az egy főre jutó szántó nagyságát tekintve meglehetősen alacsony értékeket láthatunk, az 1960-ban még 6,2 kat. holdas átlagos terület 1963-ra 4,6 holdra csökkent, majd a taglétszám lassú csökkenésének köszönhetően folyamatosan nőtt 1967-re 6,1 kat. holdra.

A hajdúnánási Rákóczi Tsz területének és összetételének alakulása 1960-as létrehozása után³⁰

Szövetkezet	Terület	Ebből szántó	Tagok	Belépett családok	Ebből 7 kat. holdon felüli birtokkal	Egy tagra jutó szántó-terület
1960	1 882	1 777	231	228	173	7,7
1963	2 197	1 814	299	282	–	6,1
1964	2 172	1 772	290	277	–	6,1
1965	2 198	1 807	283	265	–	6,4
1966	2 166	1 776	296	280	–	6,0
1967	2 137	1 744	286	276	–	6,1

³⁰ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1960., 1963., 1964., valamint: Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1965-től 1967-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

Hajdúnánás másik újonnan alapított, többnyire birtokos parasztgazdákat tömörítő szövetkezete a Rákóczi Tsz volt. A közös gazdaság földterülete 1960-ban még csak 1882 kat. hold volt, 1963-tól viszont végig 2100 hold felett alakult. Szántóterületét tekintve a közös gazdaság 1700 kat. holdat meghaladó földjével jelentősen elmaradt a Lenin Tsz-től, de az 1960-as évek derekát tekintve az Új Élet Tsz, a Micsurin Tsz, a Haladás Tsz és Dózsa Tsz is nagyobb területen folytatott szántóföldi növénytermesztést. A Rákóczi Tsz szántóterülete csak 1963-ban és 1965-ben haladta meg az 1800 holdat, ami az összes földterület alig több mint 82%-ának felelt meg.

A taglétszámot tekintve a Rákóczi Tsz ugyanúgy a kisebb szövetkezetek közé sorolható, mint a földterület esetében láttuk. A közös gazdaság 1960-ban alig 231 taggal jött létre, akik közül 228 (98,7%) családos volt. A belépett családok közül 173 család 7 holdon felüli birtokot is magával vitt a szövetkezetbe, vagyis a Rákóczi Tsz családjainak 75,9%-a birtokos parasztcsalád volt, ami alátámasztja a „bőrkabátos” téeszről korábban elmondottakat.

A taglétszám az 1960-as évekre tovább növekedett, s ebben a tekintetben ingadozás igen, egyértelmű csökkenés azonban nem következett be. 1963-ban 299-re, míg 1966-ban 296-ra nőtt a tagság létszáma, miközben a belépett családok aránya 94,3%-os (282 család), illetve 94,6%-os (280 család) volt.

Az egy főre jutó szántó nagyságát illetően a legmagasabb értéket 1960-ban mutathatjuk ki, 7,7 kat. holdat. Az 1960-as évek derekán azonban az átlagos szántóterület nagyon kiegyensúlyozottnak tekinthető, mindvégig 6 hold feletti volt.

A hajdúnánási termelőszövetkezetek életében tehát a vizsgált évek a nyugodt fejlődést és a megerősödést hozták el. Ezalatt az idő alatt fejeződött be a kollektivizálás, s lett visszafordíthatatlanná a nagyüzemi, szövetkezetekre épülő mezőgazdaságra való áttérés hosszúra nyúlt folyamata.

III. A TERMELŐSZÖVETKEZETEK GÉPESÍTETTSÉGÉNEK ALAKULÁSA

A mezőgazdaság gépesítése fontos mérföldkönek tekinthető a hazai és nemzetközi agrárfejlődés szempontjából. A mezőgazdasági gépek és a vegyipar fejlődésével megnyíló kemizálási lehetőségek már a XX. század elején megjelentek az agráriumban, azonban valódi térnyerésük és uralkodóvá válásuk csak a század második felében következett be, főként a hagyományos, állati igaerőre támaszkodó és szerves trágyázásra épülő művelési kultúrák rovására.³¹

Az új típusú fejlődés előtt különösen a második világháború után nyílt lehetőség, Berend T. Iván az 1950-et követő időszakot európai nézőpontból egyenesen aranykornak nevezi:

„Az igazi áttörésre a második világháború után került sor. Az 1950 és 1973 közötti „aranykorban” az európai kontinens történelmének leggyorsabb fejlődési szakaszába érkezett. Annak a jelenségnek lehettünk tanúi, amit Alexander Gerschenkron az „elmáradottság előnyének” nevezett, hogy ugyanis a fejlett technika gyors átvétele nyomán az Egyesült Államokhoz képest kevésbé fejlett nyugat európai országok felzárkózási folyamatot bontakoztathattak ki.”³²

A század közepén, 1950-ben, Angliában 325 ezer, Franciaországban 144 ezer, míg Németországban 139 ezer traktort használtak a me-

³¹ Berend T. Iván ezzel a folyamattal kapcsolatban egyenesen technikai forradalomról, illetve a mezőgazdaság iparrá válásáról, forradalmasodásáról beszél: *„A második nagy agrárforradalom, ami iparrá változtatta a földművelést és állattartást a 20. század, különösképpen a század második felének korszakos teljesítménye volt. [...] A századfordulón lejátszódó újabb technikai forradalom, elsősorban a villamosság és a robbanómotor széleskörű elterjedése, valamint a vegyipar új vezető iparágként történt felemelkedése megindította a mezőgazdaság újabb forradalmasodását. Ezt a folyamatot a traktor és a műtrágya használat jellemezte leginkább.”* – Berend T. Iván: *Az eltűnő parasztság nyomában*. In: *Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére.* (Szerk. Buza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna) Budapest, 2006. 342.

³² *Berend T. Iván*, i. m. 344.

zőgazdasági termelés során. A Szovjetunióban a kollektivizálással párhuzamosan került sor rendkívül gyors gépesítésre, hiszen már ekkor 27 ezerrel 531 ezerre emelkedett a traktorok száma, míg a használatban lévő teherautóké ugyanekkor 700-ról 228 ezerre nőtt.³³

A hatékony nagyüzemi gazdálkodás alapvető feltételeit, így a megfelelő gépesítettséget csak az 1960-es évek második felére, 1970-es évek elejére sikerült Magyarországon is megteremteni, ami a terméseredményekben is azonnal érezte a hatását. A mezőgazdaság eszközállománya 1951 és 1960 között körülbelül évi 4%-kal, 1961 és 1965 között évi 5,2%-kal, 1966 és 1970 között éves átlagban 7,6%-kal, míg 1971-ben már 8,5%-kal bővült.³⁴

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gépesítettségének a fokozódása jelentősen javította a termelés hatékonyságát és hozzájárult az egyre nagyobb holdankénti terméseredmény eléréséhez, ami különösen a szántóföldi növénytermesztésben vált igazán fontossá. A gépek használata emellett az ígás állatok munkába állítását is felváltotta, ezáltal csökkent a növénytermesztés függése az állattenyésztéstől.

A géppark fenntartása, működtetése, bővítése és idővel karbantartása azonban megfelelő szakembergárdát igényelt, amelynek a biztosítása a legtöbb szövetkezet esetében komoly gondot okozott a kezdeti időkben. Az önálló géppark kialakítása azonban a miatt is szükségessé vált, mivel a gépállomások nem voltak képesek kellő számú géppel kiszolgálni a közös gazdaságokat, különösen a gazdaságon belüli szállításhoz is használható, ún. univerzális traktorokból volt hiány.³⁵

---

³³ Berend T. Iván, i. m. 342.

³⁴ Lásd: Szakács Sándor: Agrárpolitika és reform. In: Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére. (Szerk. Buza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna) Budapest, 2006. 467.

³⁵ A lóállomány csökkentése valójában csak akkor vált lehetségessé, amikor a belső szállítás más módon is biztosítható lett. Ebben jutott nagy szerep a tehergépkocsik mellett az univerzális traktoroknak is. – Ehhez lásd Keserű Já-

A termelőszövetkezetek mezőgazdasági gépbeszerzését, annak állami támogatását különösen a Falusi Osztály haladó szellemű agrárszakemberei szorgalmazták, akik ebben látták a közös gazdaságok sikerének a kulcsát. Fehér Lajos, a Falusi Osztály vezetője 1957. május 20-ai előadásában hangsúlyozta:

„Meglevő szövetkezeti gazdaságainkat, de állami gazdaságainkat is minél előbb példamutató, korszerű, belterjes gazdaságokká kell tenni. Termelési színvonaluk és holdankénti árutermelésük haladja meg az egyéniéket, termelési költségeik legyenek alacsonyabbak, alkalmazzák a korszerű termelési eljárásokat, termelésüket nagymértékben gépesítsék. S mindezek gyümölcseként tagjaik jövedelme, életkörülményei legyenek jobbak az egyénileg dolgozó parasztkénál.”³⁶

A hajdúnánási termelőszövetkezetek esetében pontosan kimutatható az a folyamat, hogy a közös gazdaságok 1956 után egyre nagyobb mértékben törekedtek arra, hogy bővítsék gépparkjaikat, s ezzel csökkentsék a gépállomásoktól való függésüket. A saját gépek használata megyei és városi szinten is már a forradalmat követően terjedt, valódi felfutására, a szövetkezeti gépparkok igazán jelentős bővülésére azonban csak 1962 után, a kollektivizálás befejeződését követően került sor. Az alábbi táblázatban Hajdú-Bihar Megye és a fontosabb hajdúvárosok szövetkezeti gépállományának alakulását mutatjuk be 1956 és 1962 között, majd rátérünk az 1968 utáni állapotok ismertetésére.

---

nosnak, a Falusi Osztályban Fehér Lajos helyettesének a Földművelésügyi Minisztérium miniszteri kollégiumi ülésén, 1957. április 6-án, a szövetkezeti törvény tervezetének vitáján elhangzott hozzászólását. – Hivatkozta: Sipos Levente: Kolhozosítás vagy szövetkezetesítés? Dögei Imre és Fehér Lajos vitái 1957-ben. In: Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére. (Szerk. Buza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna) Budapest, 2006. 452.

³⁶ *Fehér Lajos: A szocialista mezőgazdaságért.* Budapest, 1963. 25.

*A hajdúnánási termelőszövetkezetek erőgéppálmányának alakulása
megyei viszonylatban 1956 után³⁷*

Év	Traktor		Teher- gépkö- csi	Motor		
	szántó	uni- versal		MIA/MI B	villany	egyéb robbanó
1956						
Hajdúnánás	–	–	1	6	10	1
Hajdúböszörmény	–	–	4	6	13	2
Hajdúszoboszló	–	–	–	11	8	1
Megye összesen	–	–	46	89	105	28
1957						
Hajdúnánás	–	3	1	6	17	1
Hajdúböszörmény	3	11	4	6	11	3
Hajdúszoboszló	5	5	–	7	8	3
Megye összesen	18	63	54	103	178	44
1958						
Hajdúnánás	2	4	1	5	22	1
Hajdúböszörmény	2	14	4	13	22	3
Hajdúszoboszló	1	5	–	8	15	2
Megye összesen	28	78	58	148	240	38
1959						
Hajdúnánás	2	8	1	6	26	7
Hajdúböszörmény	4	10	3	10	34	10
Hajdúszoboszló	1	9	8	7	8	2
Megye összesen	41	181	68	175	318	72
1960						
Hajdúnánás	3	19	2	6	29	1
Hajdúböszörmény	9	30	4	13	32	7
Hajdúszoboszló	–	20	7	8	23	–
Megye összesen	93	516	82	214	370	74

³⁷ Hajdú-Bihar Megye Fontosabb Statisztikai Adatai 1956-tól 1962-ig. – A vonatkozó kimutatásokról kigyűjtött adatok.

Év	Traktor		Teher- gépko- csi	Motor		
	szántó	uni- versal		Traktor- eke	Vetőgép	Műtrágya szóró
1961						
Hajdúnánás	6	33	2	8	6	4
Hajdúböszörmény	8	41	6	15	15	12
Hajdúszoboszló	10	29	9	18	8	14
Megye összesen	185	723	88	397	261	186
1962						
Hajdúnánás	14	52	4	33	24	29
Hajdúböszörmény	16	53	7	31	25	22
Hajdúszoboszló	18	34	8	40	30	12
Megye összesen	395	1046	110	951	593	438

A fenti adatsor 1956-tól követi nyomon az erőgéppállomány bővülését megyei szinten és a főbb hajdúvárosok, így Hajdúnánás tekintetében is. A saját tulajdonban lévő géppark növekedése már 1957-ben megindult. A traktorállomány például, amely 1956-ban még nem volt kimutatható, 1957-re megyei szinten 18 hagyományos szántó és 63, a gazdaságon belüli szállítási feladatok ellátására is alkalmas, univerzális traktorból állt. Ettől kezdve a traktorok számának növekedése a termelőszövetkezetekben megállíthatatlan lett, 1960-ban már 93 szántó és 516 univerzális traktor volt Hajdú-Bihar Megyében, 1962-re a hagyományos traktorok száma 395-re, az univerzális traktoroké 1046-ra nőtt, ami óriási terjedésről tanúskodik.

A traktorállomány növekedése helyi szinten is megfigyelhető, Hajdúnánáson például 1957-ben még összesen 3 univerzális traktora volt a szövetkezeteknek, 1960-ban viszont már 3 szántó és 19 univerzális erőgép volt a városban. 1961-ben folytatódott a gyarapodás, s így 1962-re már 14 szántó és 52 univerzális traktorból állt az állomány. Kijelenthetjük, hogy a traktorpark tekintetében Hajdúnánás ekkor érte utol Hajdúböszörményt, ahol addig minden évben jóval több gépet birtokoltak, a szövetkezetek.

Ott már 1960-ban 9 hagyományos és 30 univerzális traktor volt, s ez a szám a későbbiekben tovább emelkedett. A legkevesebb traktor 1962-ben Hajdúszoboszlón volt, itt mindössze 34 univerzális traktor állt a szövetkezetek rendelkezésére, viszont a szántó traktorok száma 18-at tett ki, s ez több volt, mint más városok esetében. Hajdúszoboszlón a traktorállomány mind nagyságrendjét, mind alakulását tekintve megfelelt a Hajdúnánásinak, attól csak az 1960-as évek legelején maradt el, vagyis termelőszövetkezetei nem fejlődtek olyan ütemben, mint a hajdúnánási közös gazdaságok.

A tehergépkocsik száma megyei szinten egyenletesen szaporodott, 1956 és 1962 között 46-ról 110 darabra növekedett. Helyi szinten a szállítási feladatok ellátásához elengedhetetlen tehergépkocsik mennyisége 1956 után évekig változatlan maradt. 1959-ben Hajdúböszörményben még csökkent is a számuk 4-ről 3-ra, míg Hajdúszoboszlón nulláról 8-ra növekedett. Hajdúnánáson ekkor még csupán egyetlen egy teherautó volt a termelőszövetkezetek birtokában, és csak 1960-ban lett még egy, s egészen 1962-ig kellett várni, hogy számuk 4-re emelkedjen. Hajdúböszörményben is 1962-re nőtt a tehergépkocsik száma 7-re, miközben Hajdúszoboszlón 1-el több jármű állt rendelkezésre.

A motorok mennyisége is nagyon jelentős emelkedést mutat. A MIA/MIB motorok száma megyei szinten 1956 és 1960 viszonylatában 89-ről 214-re nőtt, helyi szinten azonban Hajdúnánáson lényegében nem változott (6 darab), Hajdúböszörményben 6-ról 13-ra nőtt, míg Hajdúszoboszlón még csökkent is a számuk (11-ről 8 darabra).

A villanymotorok terjedése volt a legjelentősebb, 1956-tól 1960-ig 105-ről 370-re nőtt a számuk Hajdú-Bihar Megyében. Városi szinten is egyértelmű növekedés mutatható ki, Hajdúnánáson ugyanebben az időintervallumban 10-ről 29-re, míg Hajdúszoboszlón 8-ról 23-ra nőtt a számuk. Hajdúböszörményben, 1956-ban 13 villanymotor volt a helyi szövetkezetek tulajdonában, s már 1959-re 34-re emelkedett az állomány.

Az egyéb robbanó motorokra vonatkozó adatok megyei szinten 1956 és 1960 között nagyon markáns növekedést mutatnak (28-ról

74 darabra), helyi szinten viszont az 1960-ban, Hajdúböszörményben lévő 7 darab és a Hajdúnánáson lévő egyetlen robbanó motor nem tekinthető jelentős mennyiségnek.

Az 1960-as évek elején megjelentek a termelőszövetkezetekben a traktorekék, a vetőgépek és a mezőgazdaság technológiai fejlődésével együtt járó műtrágya-szórók is. Terjedésük ütemét jelzi, hogy egyetlen év alatt, 1961-ről 1962-re számuk megduplázódott, illetőleg többszöröződött megyei és helyi szinten egyaránt.

A traktorekék gyors megjelenésére jellemző, hogy 1962-re 397-ről 951-re nőtt a számuk Hajdú-Bihar Megyében. Hajdúnánáson 8-ról 33-ra, Hajdúböszörményben 15-ről 31-re, míg Hajdúszoboszló 18-ról 40-re emelkedett a termelőszövetkezetek tulajdonában lévő traktorekék mennyisége.

A vetőgépek tekintetében is páratlan felfutásnak lehetünk tanúi, megyei szinten 261-ről 593-ra növekedett a számuk, s 1962-ben Hajdúnánáson és Hajdúböszörményben 24, illetve 25, míg Hajdúszoboszlón 30 volt belőlük a közös gazdaságokban.

A műtrágya-szórók elterjedése azonban még ennél is jelentősebb volt, 1961-ről 1962-re 186-ról 438-ra növekedett a mennyiségük a megyében. Különösen Hajdúnánáson volt rendkívül gyors ütemű a megjelenésük, hiszen 1962-ben már 29 műtrágya-szóró volt a városban, szemben az előző évi 4 darabbal. Hajdúböszörményben, az 1961-ben még 12 darabos állomány 1962-re 10 darabbal gyarapodott, Hajdúszoboszlón viszont meglepő módon csökkenés (14-ről 12 darabra) történt.

A megye termelőszövetkezetei tehát 1956 után elindultak egy olyan fejlődési úton, amely csökkentette kiszolgáltatottságukat, elősegítette saját lábára állásukat, s nagyobb önállóságot biztosított a számukra, hiszen a közös tulajdonban lévő géppark tudatos bővítése éppen ezt a célt szolgálta. Az 1960-as évek végére kialakult az a géppálmány, amely rendelkezett olyan potenciállal, ami – egyéb tényezők mellett – lehetővé tette a termelés 1970-es években jelentkező felfutását. 1968 után a megye szövetkezeti tulajdonban lévő géppálmánya az 1970-es évek derekáig alig változott, ezt támasztják alá az alábbi táblázatban szereplő adatok is.

*A hajdúnánási termelőszövetkezetek erőgéppállományának alakulása
megyei viszonylatban az 1960-as évek végétől³⁸*

Év	Traktor	Traktor- eke	Vetőgép	Arató- és cséplőgép	Műtrá- gyaszóró
1968					
Hajdúnánás	196	92	60	15	15
Hajdúböszörmény	234	128	101	41	36
Hajdúszoboszló	132	69	53	20	16
Megye összesen	3 610	2 285	1 536	456	487
1969					
Hajdúnánás	157	88	61	24	15
Hajdúböszörmény	245	123	123	55	36
Hajdúszoboszló	133	73	78	22	20
Megye összesen	3 595	2 299	1 902	589	466
1970					
Hajdúnánás	157	76	60	25	–
Hajdúböszörmény	238	141	136	45	–
Hajdúszoboszló	134	62	77	22	–
Megye összesen	3 626	2 221	1 929	635	–
1971					
Hajdúnánás	172	83	62	29	20
Hajdúböszörmény	234	146	101	52	38
Hajdúszoboszló	129	67	72	24	17
Megye összesen	3 538	2 191	1 634	764	484
1972					
Hajdúnánás	157	75	153	33	19
Hajdúböszörmény	234	128	273	61	36
Hajdúszoboszló	131	71	144	27	15

³⁸ Hajdú-Bihar Megye Statisztikai Évkönyve 1968-tól 1974-ig. – A vonatkozó kimutatásokból kigyűjtött adatok.

Év	Traktor	Traktor- eke	Vetőgép	Arató- és cséplőgép	Műtrá- gyaszóró
Megye összesen	3 420	2 003	3 415	788	495
1973					
Hajdúnánás	145	74	161	34	21
Hajdúböszörmény	226	128	256	54	34
Hajdúszoboszló	128	73	134	25	15
Megye összesen	3 379	1 985	3 338	793	475
1974					
Hajdúnánás	127	76	118	39	12
Hajdúböszörmény	220	119	230	59	34
Hajdúszoboszló	135	72	138	30	17
Megye összesen	3 385	1 917	3 191	894	467

Egyértelműen látható a fenti adatokból is, hogy 1968-ra milyen hatalmas mértékben növekedett meg a termelőszövetkezetek birtokában lévő gépek száma. 1962-höz képest 1968-ban 1441 traktor helyett 3610 traktor, 951 traktoreke helyett 2285 traktoreke, míg 593 vetőgép helyett már 1536 vetőgép volt Hajdú-Bihar Megye közös gazdaságaiban. Egyedül a műtrágya-szórók tekintetében volt kisebb mértékű növekedés (438-ról 487 darabra), de az 1960-as évek legelején történt rendkívül gyors elterjedés fényében ezen nem is lehet csodálkozni.

A hajdúvárosok tekintetében is nagyon jelentős állománynövekedés következett be. A traktorok számát tekintve 1962-ben város szinten még csak néhány tucat volt belőlük, 1968-ban viszont már Hajdúszoboszlón 132, Hajdúnánáson 196, míg Hajdúböszörményben 234 traktor dolgozott a szövetkezetekben. A traktorekék és a vetőgépek száma is komoly emelkedést mutat, Hajdúnánáson 33-ról 92-re, illetve 24-ről 60-ra nőtt a mennyiségük. 1962 és 1968 között Hajdúszoboszlón a traktorekék száma 40-ről 69-re, a vetőgépeké 30-ról 53-ra, míg Hajdúböszörményben előbbiek száma 31-ről 128-ra, utóbbiaké 25-ről 101-re növekedett. A műtrágya-szórók mennyi-

sége jóval kisebb mértékben nőtt, Hajdúböszörményben 22-ről 36-ra, míg Hajdúszoboszlón 12-ről mindössze 4 darabbal, 16-ra emelkedett. Hajdúnánáson viszont nem várt módon jelentős csökkenés történt, 29-ről 15-re esett vissza a műtrágya-szórók száma, ami a város közös gazdaságaiban a műtrágyázás átmeneti háttérbe szorulására enged következtetni.

1968 után viszont az addig meglévő gépállomány lényegében alig változott, csak egyes géptípusoknál történt jól érzékelhető emelkedés. A traktorállomány megyei szinten 1970-től kezdett lassan csökkenni, s 1974-re 3626-ról 3385-re esett a traktorok száma, ami tekintettel arra, hogy egy egész megyéről van szó, nem túl jelentős csökkenés. Hajdúböszörményben 1968 és 1974 között 234-ről 220-ra esett a traktorok száma, míg Hajdúszoboszlón lényegében változatlan maradt (132, illetve 135 darab). Egyedül Hajdúnánáson történt komolyabb csökkenés, itt 1968-ban még 196 traktor volt, 1974-ben viszont már csak 127.

A traktorekéket illetően Hajdú-Bihar Megyében a vizsgált időszakban szintén kis mértékű visszaesés tapasztalható, a termelőszövetkezetek tulajdonában lévő gépek száma 2285-ről 1917-re csökkent. Hajdúböszörményben, 1968-ban 128 traktoreke volt, 1971-ben viszont 146, ám ebből az állományból 1974-re már csak 119 maradt. Hajdúszoboszlón a vizsgált években a traktorekék száma meglehetősen kiegyensúlyozottan alakult, 62 és 73 között mozgott, Hajdúnánáson viszont fokozatos csökkenés után az 1968-ban még 92 gépből álló állomány 1970-re 76-ra csökkent, s 1974-ben is ennyi traktoreke volt a helyi közös gazdaságok birtokában.

A vetőgépek ellenben azok közé a géptípusok közé tartoztak, amelyek mennyisége nagyon figyelemre méltó emelkedést mutatott az 1970-es évek elején. Hajdú-Bihar Megyében 1968-ban még 1536 darab volt belőlük, 1969-re és 1970-re viszont az 1900-at is meghaladta a számuk. 1971-re még 1634-re csökkent a megye termelőszövetkezeteiben használt vetőgépek száma, 1972-re viszont 3415-re ugrott, tehát megduplázódott. Ezután lassú csökkenés volt tapasztalható, de ennek ellenére 1974-ben is 3191 vetőgép volt a térszekben.

A vetőgépek elterjedése helyi szinten is megfigyelhető és hasonló tendenciákat mutat, mint a megyében. A legtöbb vetőgép Hajdúböszörményben volt, 1968-ban 101 darab, de 1972-re számuk 273-ra emelkedett, s még 1974-ben is 230 volt belőlük a városban. Hajdúszoboszlón az 1970-es évek első felében több vetőgép volt, mint Hajdúnánáson, az 1968-ban még 53 gépből álló géppark 1972-ben 144 gépből, 1974-ben pedig 138 gépből állt. Hajdúnánáson ellenben a kezdetben 60 darabos vetőgéppálmány 1973-ra 161 darabosra bővült, ami a következő évre 118-ra csökkent, tehát a vizsgált hajdúvárosok tekintetében itt volt a legkevesebb vetőgép a szövetkezetek tulajdonában.

Az arató- és cséplőgépek száma ugyancsak jelentősen megemelkedett, Hajdú-Bihar Megyében 1968 és 1974 között 456-ról 894-re nőtt, de ez a növekedés a vetőgépek terjedésével ellentétben egyenesnek tekinthető. A legtöbb géppel ez esetben is a hajdúböszörményi termelőszövetkezetek rendelkeztek, itt az említett időszakban 41-ről 59-re nőtt az arató- és cséplőgépek mennyisége. Hajdúszoboszlón és Hajdúnánáson ugyanekkor a géppálmány 20-ról 30, illetve 15-ről 39 darabra emelkedett.

A műtrágya-szórók számában lényegi elmozdulás nem következett be. Hajdú-Bihar Megyében, 1968-ban 487 ilyen gép volt szövetkezeti tulajdonban, 1972-ben viszont átmenetileg már 495, viszont 1974-re ez a szám 467-re csökkent. Városi szinten is érezhetőek ezek az apróbb kilengések a géppálmány alakulásában, de az 1968-as állapotok a műtrágya-szórók számát illetően a hajdúvárosok termelőszövetkezeteiben 1974-re alig változtak.

IV. UTÓSZÓ

Mindezekből a fent vázolt jelenségekből kibontakozhatott előttünk mindaz, ami a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősödésének a folyamatoként írható le. Bemutattuk a hajdúnánási szövetkezeti rendszer kibontakozását, kezdeti kudarcait és a későbbi, sikeres alakításokat. Különös súlyt helyeztünk az 1956-os forradalmat kö-

vető időszakra, igyekeztünk bemutatni, hogy az egyes termelőszövetkezetek hogyan, milyen ütemben tudták bővíteni területüket és gyarapítani taglétszámukat Hajdúnánáson. A hivatkozott adatokból egyértelműen kiderült, hogy melyek voltak a legjelentősebb közös gazdaságok a városban, s melyek sorsa lett elkerülhetetlenül a más szövetkezetekbe történő beolvadás vagy egyesülés, illetve egyes esetekben a végleges megszűnés.

Történetünk azonban nem a megszűnésekről, vagy a felbomlásokról szólt, sokkal inkább a térnyerésről, hiszen az az időszak, melyet vizsgálatunk fókuszába helyeztünk, s melyre vonatkozóan pontos adatokkal is rendelkezünk, éppen a szövetkezeti rendszer kiépülésének és meggyökeresedésének az időszaka volt Magyarországon. Ezt igazolják a gépesítésre vonatkozó vizsgálatok is, amelyek döntő bizonyítékai a termelőszövetkezetek növekvő önállóságának, termelési potenciáljuk növekedésének, ami az 1970-es évek növénytermesztésében kimutatható elképesztő eredményekhez is hozzájárult. A dolgozat középpontjában ugyanis azok a termelőszövetkezetek álltak, amelyek a később oly sikeressé váló magyar mezőgazdaság valódi motorjai lettek.

Vizsgálataink során egyértelmű tényekkel, adatokkal dolgoztunk, s ott ahol lehetőség nyílt rá a megyei folyamatokat is ismertettük, illetve Hajdúnánást a másik két legjelentősebbnek tekinthető hajdúváros, Hajdúböszörmény és Hajdúszoboszló viszonylatában mutattuk be. Összehasonlításaink helyenként aprólékosnak tűnhetnek, de általuk pontos képet alkothattunk a történekről, és megalapozott következtetéseket vonhattunk le a hajdúnánási és a megyei szövetkezeti rendszernek a kollektivizálás befejeződését követő megerősödésével kapcsolatban.